

34. Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського НАН України. – Ф. II. – Од. зб. 1431.
35. Російський державний архів давніх актів. – Ф. 389. – Оп. 1. – Од. зб. 214.
36. Державний архів міста Києва. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 4147.
37. Інститут рукопису НБУ імені В. Вернадського НАН України. – Ф. I. – Од. зб. 4104.

Аннотація

В статье рассматриваются титуляция и персональный состав киевских чиновников времен Речи Посполитой 1569 – 1648 гг..

Ключевые слова: Киев, Речь Посполита, чиновник, титул.

Annotation

In the article study title and membership of the Kyiv officials during Rich Pospolyta time since 1569 – 1648 years.

Key words: Kyiv, Rzeczpospolita, official, title.

Ірина Телегуз

(м. Київ)

АПОЛІТИЧНІСТЬ І ПОЛІТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 1920-Х РР.

Розкривається суть аполітичної та політичної позицій української інтелігенції в освітній діяльності 1920-х рр..

Ключові слова: інтелігенція, аполітичність, політичність, українізація, освіта.

Розвиток освіти безпосередньо залежить від політики держави, тому визначення напрямів освітнього розвитку завжди перебувало в політичній площині. Політична активність освіченої верстви суспільства в країнах Європи і в Україні вплинула на творення ідей та ідеалів суспільства. І все це знайшло своє відображення в освітніх процесах розвитку кожного народу. Традиційно активну роль у політичному житті держави для вирішення освітніх питань відігравала українська інтелігенція.

Дослідження Г. Касьянова, В. Даниленка, О. Рубльова, Д. Бачинського, М. Кузьменка та ін. висвітлюють діяльність інтелігенції в роки «українізації» в Радянській Україні, а також ті зміни, які відбувалися в соціальній структурі української інтелігенції упродовж 1920 – 1930-х років. Окремі наукові доробки українських вчених збагачують знання стосовно діяльності відомих українських громадських педагогічних і політичних діячів, причетних до освітнього процесу в даний період. Однак, існує потреба переосмислити позицію інтелігенції в суспільстві по-новому, з'ясувати в чому була її політичність, і, що насправді приховувалося за аполітичною позицією в роки українізації.

Виступи національної інтелігенції, у тому числі й вчителів, за націоналізацію школи стали характерною рисою українського руху на початку ХХ ст. Значним поштовхом до змін у середовищі інтелігенції були визвольні змагання українського народу 1917 – 1921 рр., оскільки ці події вплинули на світогляд цілого покоління інтелігентів. Період діяльності національних урядів, коли політично активна інтелігенція займалась державобудівництвом, працювала над створенням системи національної освіти в Україні, фактично забезпечили вчителям та й загалом інтелігенції негативне політичне минуле з точки зору більшовиків.

Вільний розвиток освіти за принципами демократизму, національних і загальнолюдських цінностей активно пропагувався Всеукраїнською учительською спілкою, яка на початку 1919 р. за неповними даними нараховувала у своєму складі близько 21 тис. осіб [1, с. 42]. Більшість цих учителів продовжили педагогічну працю і в наступні роки. Відповідно до шкільного перепису на 1 січня 1928 р., розподіл вчителів за стажем виглядав так [2, с. 12]:

Розподіл учителів міст і сіл України за стажем

Місцевість	Розподіл за стажем (у %)					
	Кількість осіб	До 2 р.	2 – 4 р.	5 – 9 р.	10 – 24 р.	25 р. і більше
Місто	18 552	5,1	15,3	28,9	42,1	8,6
Село	44 495	12,0	22,2	29,5	31,6	4,7
Україна	62 987	10,7	20,2	29,2	34,8	5,9

Тобто, фактично половина вчителів періоду політики українізації працювала в роки створення національної системи освіти в Україні, а це не могло не позначитись на їх світоглядних засадах.

Та в умовах більшовицького режиму такі настрої учительства не заохочувались. Це й стало причиною розпуску Всеукраїнської учительської спілки ще у 1920 р. [3, с. 30]. Замість неї було створено Всеукраїнський комітет робітників освіти і культури, а згодом Всеукраїнська конференція учителів створила єдиний Союз робітників освіти і культури зі статутом аналогічної російської профспілки.

Українська інтелігенція, як активний учасник національно-визвольного руху 1917 – 1921 рр., опинилася у складній ситуації. Політично активна частина емігрувала за кордон. А тій, що залишилась, було відмовлено у політичній довірі з боку більшовиків, оскільки ті політичні партії, з якими вона співробітничала, були розгромлені. У 1922 р. вихідців з «непролетарських партій» в КП(б)У залишилось 4 700 чоловік. Серед них колишні меншовики становили 40,7%, праві есери – 16,8%, ліві – 9,7%, бундівці – 15,1%, інші (укапісти, боротьбисти, борбисти і т.д.) – 16,6% [4, с. 39]. За даними партійного перепису 1922 р. серед членів КП(б)У з вищою освітою налічувалося лише 458 чоловік, тобто 0,9% усіх членів партії [4, с. 21]. Таким чином, українська інтелігенція або зовсім відійшла від політики, або увійшла до складу КП(б)У і стала проводити її політику. Серед тих, що займали високі державні посади з боротьбистів були Г. Гринько, А. Хвиля, О. Шумський, П. Любченко, Ю. Озерський та інші, з меншовиків – Н. Марченко, С. Семко, А. Петренко, І. Ільчук, М. Левицький тощо. Відкрита політична діяльність в рамках політичних партій (не рахуючи КП(б)У) припинилася.

Значна частина українських освітян з самого початку не підтримувала більшовицьких сил. Зробивши ставку на пролетаріат, більшовики згодом зрозуміли, що неможливо працювати в освітній сфері не заручившись підтримкою інтелігенції. Одне із завдань, що ставилося перед комуністами-українцями у регіональних відділах народної освіти, полягало в тому, щоб вони привернули на свій бік українську інтелігенцію і змусили її повірити у щирість намірів радянської влади [5, арк. 23зв.].

Досліджуючи численні архівні документи, матеріали періодичних видань 1920-х років, ми можемо побачити, що досить часто по відношенню до інтелігенції застосовують

термін аполітичність. Така позиція інтелігенції була спричинена не ухилянням від участі у політичному житті, а вираженням протибільшовицьких настроїв.

Позиція української інтелігенції по відношенню до більшовицької влади та її освітньої політики була неоднозначною. Аполітичність, про яку власне заявляла сама інтелігенція, була спричинена не низькою політичною активністю, а зумовлена вірою у те, що національно-освітня, культурна і наукова діяльність сприятиме зростанню потенціалу нації. По суті, інтелігенція національну активність в освітній діяльності протиставила політичній активності більшовиків. В такій аполітичності української інтелігенції була водночас і її політичність.

Ще у період другої та третьої Всеукраїнських нарад з освіти (1920 р.) популярним стало гасло аполітичної школи, яке й пропагувалося по всій Україні [6, с. 27]. У Полтаві навіть кілька днів тривала публічна дискусія на цю тему за участю багатьох учасників. Проте, така позиція національно свідомого українського вчительства не могла задовольняти радянську владу, а точніше, – комуністичну партію.

Розбіжності у поглядах більшовиків і учительства спонукали останніх зайнятися освітньою справою, намагаючись ізолювати її від радянського політичного життя. Аполітична позиція для української інтелігенції була засобом збереження національного освітнього впливу на процес формування української модерної нації.

Серед настроїв членів комуністичної партії стосовно інтелігенції можна виділити приблизно три точки зору. Перша – безумовне сприйняття ідеї про співробітництво зі старою інтелігенцією, повне усвідомлення значення її досвіду й знань для прогресивного розвитку суспільства. Друга – “прагматичний підхід” – усвідомлення об’єктивної необхідності співробітництва із старою інтелігенцією, яке поєднувалося з прагненням до підкорення її інтересам одного класу (пролетаріату) і вимогам всебічного контролю за її діяльністю. Третя – ставлення до інтелігенції або цілком негативно, або з підозрою і недовірою. Такі настрої мали вплив на методи і характер втілення ідейних настанов щодо інтелігенції [4, с. 21]. Незважаючи на те, що на X з’їзді члени РКП (б) висловились про необхідність співробітництва зі старою інтелігенцією, у комуністичній партії збереглися досить впливові сили, що не були схильні розглядати стару інтелігенцію як союзника.

Незалежні у своїх думках та ідеях представники інтелектуальної еліти становили потенційну небезпеку радянському режиму. Це прекрасно усвідомлювали більшовики, тому й вважали, що розкол у середовищі інтелігенції має бути одним із принципово важливих завдань політики партії. І в такій ситуації діяльність Надзвичайного комітету не завжди повністю узгоджувалася з роботою НКО.

Непоодиноким явищем були арешти під час проведення губернських учительських з’їздів. Так, дії Волинського губернського надзвичайного комітету були різко розкритиковані у НКО, оскільки вся робота з’їзду фактично була паралізована. Але критика стосувалася не самого арешту, а моменту його здійснення. У зверненні до голови Волинського губернського відділення надзвичайної комісії зазначалося про те, що до НКО щодня надходять звернення і прохання звільнити Іванівського та інших педагогів. Щоб розвіяти атмосферу, пропонувалося до закінчення роботи з’їзду відпустити з-під арешту Іванівського та інших осіб і встановити за ними стеження, щоб потім знову арештувати, якщо в цьому буде необхідність [7, арк. 10]. При цьому особливо наголошувалось на тому, що арешти під час проведення учительських з’їздів «надзвичайно ускладнювали роботу по розколу і організації інтелігенції» [7, арк. 10зв.].

Значна частина української інтелігенції від самого початку не підтримувала більшовицьких сил. Вчителі й надалі зберігали прихильність до ідеї української самостійної держави. Так, В. Затонський в окремій статті зазначав, що більша частина інтелігенції і значна частина вчительства були не з більшовиками, проти жовтневої революції, тому що ідеї побудови «рідної, широко-демократичної української культури і держави» являлися вкрай важливими для них [8, с. 7].

Після національно-визвольної боротьби українського народу в 1917 – 1920 рр. і намагання відстояти власну державу діяльність національно свідомо інтелігенція не могла далі бути аполітичною. Неодноразово заявляючи про таку свою позицію у першій половині 1920-х років, інтелігенція намагалася протиставити політично активним більшовикам свою національну активність.

Відхід більшовиків від воєнного комунізму і перехід до непу змінив і культурно-освітнє життя. Неп став тлом освітнього руху так званого періоду українського ренесансу 1920-х рр. Розглядаючи добу непу в історії України з позиції комуністичної ідеології, С. Кульчицький прийшов до висновку, що це була спроба комуністичної партії пристосувати ринок до своєї доктрини, причому приречена на провал від початку, тому що комунізм є запереченням ринку [9, с. 382]. Так само виглядала й національна політика більшовиків. Поєднання марксистської ідеології з націоналістичною доктриною, втілене в образі більшовизму, створило відповідну суспільно-політичну атмосферу в державі. Більшовизм з національним обличчям виглядав, щонайменш, абсурдно, тому що ідеї націоналізму суперечать ідеї диктатури пролетаріату. Українська еліта, сповнена прагнення до піднесення національної самосвідомості народу як ключового фактору національного відродження, прийняла такий симбіоз серйозно.

Діяльність української інтелігенції на державно-урядовому рівні загалом відзначалася поєднанням суперечливих тенденцій у культурно-освітній політиці більшовиків, що спочатку характеризувалось як відверте невизнання, а в умовах українізації – розгортанням дискусій національного характеру.

Діяльність інтелігенції на рівні національної громади здійснювалася через особистісні зв'язки, листування, публікації. Публічний характер такому спілкуванню надавали друковані праці, статті в газетній і журнальній періодиці, що певною мірою забезпечувало міжнародний характер зв'язків між представниками української еліти.

Відносно ліберальні умови життя в Радянській Україні у 1920-х роках створили можливість для дискусії та полеміки в культурно-освітній сфері. О. Оглоблин писав, що в 1920-ті роки «ми ще не мали тоді того «комплексу страху», що був масово прищеплений советською владою у 1930-х роках» [10, с. 247]. Вільнодумство було присутнє на сторінках періодичних видань. Це створювало можливості доступу до такої інформації не тільки вузького кола населення, а й читачам періодики. Насамперед мова йде про педагогічні журнали, газети, які були доступні найчисельнішій групі освітян – вчителям. «Українізація є результатом нездоланної волі 30-мільйонної нації», – так відповіло українське суспільство устами Миколи Хвильового на спробі втримати український культурний процес у рамках офіційної ідеології марксизму [11, с. 397].

У той же час В. Затонський визнавав, що інтелігенція взагалі і вчительство зокрема необхідні для утвердження позицій пролетаріату, тому завданням того ж пролетаріату є не фізичне знищення інтелігенції, а використання її в інтересах революції, усвідомлюючи,

що будувати освіту доведеться зусиллями цього ж вчительства, бо «іншого немає і скоро не буде» [12, с. 2].

С. Єфремов у 1924 р. зробив такий запис: «А Миколу таки «вичищено» з Інституту за хрестика, – офіційно за те, що бере малу участь у житті школи. Перше виганяли за політику, тепер за неполітику. А суть одна, тільки цинізму стократ більше» [13, с. 153]. Напевне, мав рацію С. Єфремов, коли стверджував, що за аполітичними звинуваченнями стоїть монопартійний підхід, коли аполітична позиція прирівнювалась до інакомислення, а це в умовах утвердження тоталітарного режиму було не меншим злочином, ніж інші політико-партійні уподобання.

Більшовики розглядали освіту в контексті політичного процесу і наголошували на тому, що в епоху диктатури пролетаріату будь-який аполітизм є шкідливою політикою [14, с. 39], тому педагогічні конференції почали закінчуватися «Інтернаціоналом» [15, с. 153]. Навіть зовнішня атрибутика і атмосфера педагогічних з'їздів та конференцій засвідчували зміни у суспільстві, адже раніше на педагогічних курсах вчителі співали «Заповіт» Т. Шевченка [16, с. 212]. Вся освітня діяльність інтелігенції розглядалася з політичної точки зору. Педагог повинен був встановити зв'язок закладів освіти із партією, сам стати комуністом [17, с. 6]. Єдиноправильною політичною позицією в умовах тоталітарного режиму була підтримка комуністичної партії. Але й це не врятувало життя націонал-комуністам.

Про непідтримку інтелігенцією більшовиків говорили тоді відверто на всіх рівнях влади. Освітня галузь фактично була у руках інтелігенції, яка не сприйняла владу комуністичної партії, залишалась на старих ідеологічних позиціях, адже вона була освічена і не хотіла йти тільки за гарними промовама [18, арк. 183]. Взагалі, оцінюючи стан різних галузей господарства, представники радянської влади відзначали, що спадщина освітньої сфери виявилася найбільш тяжкою [19, арк. 146]. На наш погляд, така позиція інтелігенції по відношенню до радянської влади була цілком закономірною.

Більша частина вчительства України перейшла на бік радянської влади лише на початку 1925 р. в умовах збільшення державного фінансування загальноосвітніх закладів, що значно поліпшувало матеріальне становище вчительства. Однак, з середини 1920-х років посилювався й ідеологічний тиск на учителів з боку владних структур [20, с. 16]. Але заробітна плата учителів зростала дуже повільно і це не давало змоги задовольняти їм свої життєві потреби.

Політична активність інтелігенції у роки утвердження радянської влади на території Радянської України трансформувалась у національну активність, що було зумовлено змінами політичного режиму в Україні. Про українське національне громадсько-політичне життя в Радянській Україні після вимушеної самоліквідації останньої незалежної партії – Української комуністичної партії в 1925 р. та після серії закритих політичних процесів як проявів перманентного, хоча й поки що не дуже широкомасштабного терору, не могло вже бути й мови [21, с. 79].

Позиція вчителів мала надзвичайно важливе значення для радянської влади, учителі були значною, а на селі – іноді єдиною культурною силою, яка мала політичний вплив серед населення. Учительські з'їзди були оглядом вчительства партією, тому що на вчителів покладалось завдання бути провідником партійного впливу на селі [6, с. 31]. У січні 1925 р. у Москві відбувся I Всесоюзний з'їзд учителів, в роботі якого взяли участь

231 вчитель з України. У декларації, яку прийняв з'їзд, зазначалося, що вчителі повністю покінчили з аполітичністю і визнають над собою партійне керівництво [22, с. 31].

На вчительських з'їздах 1925 р. представники радянської влади досить часто висловлювали своє негативне ставлення до представників української еліти. У С. Єфремова є такий запис 23 січня 1925 р.: «один із вчителів, вернувшись з харківського вчительського з'їзду, розказував, що В. Затонський на з'їзді кричав: «Кримський і Єфремов – чом вони нічого не роблять, не помагають українізації? Адже їм за це гроші платять!» ...Коли б я мав тепер голос, то криком кричав би проти їхньої українізації, що вся обернулася у схоластичне буквоїдство» [13, с. 189 – 190].

Ставлення до політики українізації, яку проголосили більшовики, сприймали по-різному. На одному із з'їздів, на нарікання робітників із Донбасу щодо українізації М. Шумський відповідав: «ми мусимо це робити. Нас притиснуто в куток і повороту нам нема, українізація мусить провадитися. Але одно вам повинен сказати – ми помилилися щодо української інтелігенції. 99% її йде за Грушевським, Єфремовим та Ніковським, а не за нами. Тепер проти цього ми нічого не вдіємо... Дуже одверто сказано, якщо це взагалі не вигадка. А надто оте сполучення імен. А втім, для Шумського ми всі певне однакові» [13, с. 243].

Й. Сталін прекрасно усвідомлював, що рух в Україні за українську культуру був небезпечний для стабільності позицій радянської влади. Після розмови з О. Шумським він написав листа Л. Кагановичу, в якому наголошував, що при слабкій позиції корінних комуністичних кадрів в Україні – цей рух, який очолювала не комуністична інтелігенція, може місцями набути характеру боротьби за відчуження української культури і громадськості від культури і громадськості загальнорадянської, характеру боротьби проти «Москви», проти росіян взагалі, проти російської культури і її найвищого досягнення – проти ленінізму. Цю небезпеку він вважав реальною в Україні. «Шумський не розуміє, що оволодіти новим рухом на Україні за українську культуру можна лише борючись із крайностями М. Хвильового у рядах комуністів. Тільки у боротьбі з такими крайностями можна перетворити українську культуру і українську громадськість у громадськість радянську» [23, с. 575]. І справа не тільки в тому, яку мету переслідував радянський уряд проголосивши політику коренізації, яка в Україні набрала відчужених форм українізації. Важливим також є ставлення і сприйняття цієї політики інтелігенцією.

Ставлення комуністичної партії до української інтелігенції характеризувалось недовірою і в подальші роки, що було однією із причин контролю тих сфер, де вона була задіяна. Згідно з текстом постанови політбюро ЦК КП(б)У «Про роботу серед української інтелігенції» від 23 лютого 1926 р. Наркомату освіти було доручено «проводити активну лінію по притягненню української інтелігенції й її розслоєнню, використовуючи, зокрема, апарат ДВУ, Головнауки та ін.» [24, с. 570].

У ставленні до політики українізації освіти серед інтелігенції з'явилась тоді своєрідна класифікація, згідно якої умовно виділялось чотири групи: по-перше, російська інтелігенція з виразно русифікаторськими тенденціями, для якої «никакого украинского языка не было, нет и не может быть»; по-друге, суто українська інтелігенція з типу націонал-патріотів, яка обережно і з недовірою ставилась до всіх заходів у справі українізації; а наступні дві групи ніби знаходяться між попередніми – тобто, росіяни, які приймають «малоросійство», і українці, які шанують російську культуру [25, с. 16 – 17].

Тут потрібно дещо уточнити позицію української інтелігенції, яка з підозрою і недовір'ям ставилась до офіційно проголошеної політики українізації. Наприклад, талановитий український педагог В. Дурдуківський стверджував, що підозріле ставлення було до державної політики, а проти самої ідеї українізації він не виступав [26, с. 627].

І це зрозуміло, адже ідея національного виховання, національної освіти була для нього справою всього життя. Він у роки національно-визвольних змагань активно працював у Товаристві шкільної освіти, шкільній комісії з підручників для початкової школи при Міністерстві освіти УНР, брав участь у розробці «Проекту єдиної школи на Україні», зрештою був директором Першої української гімназії ім. Т. Шевченка, яку в 1921 р. було перетворено в семирічну трудову школу ім. Т. Шевченка [27, с. 36, 43].

Популярність школи і її авторитет, як педагогічного і науково-методичного осередка з кожним роком зростала, особливо з 1925/26 навчального року, коли школа почала діяти як дослідна школа при Науково-Педагогічній Комісії ВУАН. У цій школі працювали Й. Гермайзе, Г. Холодний, О. Гребенецький та інші. Часто відвідували відомі люди з київського культурного кола, серед них С. Єфремов, Л. Ревуцький, М. Грінченко, А. Ніковський, М. Зеров [27, с. 38, 50].

Передова українська громадськість усвідомлювала, що розвиток шкільництва визначає майбутнє цілих поколінь і тому прагнула зберегти вплив у цій сфері, хоч це було і нелегко. Навіть у час розгортання політики українізації С. Єфремов у 1927 р. записав у «Щоденнику»: «а вільна школа десь там спереду і боротьба за неї так само гостра справа, як було колись» [13, с. 506]. Тож справедливим є висновки Б. Кравченка, що успіхи українізації були не наслідком постанов, законів, правил і загроз звільнення (хоча ці чинники також відігравали певну роль), як наслідком того, що ця політика узаконила потік енергії й ентузіазму тисяч місцевих активістів [28, с. 148].

Більша частина національної інтелігенції вже не була активним учасником політичного життя. Проте й аполітичність не означала неучасть у суспільно-політичному житті держави. Вони не займали урядові посади, оскільки це було пов'язано з партійною приналежністю, а відсоток їх у КП(б)У був мізерний. Але український національний дух не зник із життя інтелігенції. Аполітичність не означала зречення від національних ідей. Ці ідеї вона намагалась нести в народ.

Отже, аполітичність значної частини української інтелігенції була вимушеною і насамперед засвідчила її бажання зберегти освіту поза впливом більшовицької партії. По суті, українська інтелігенція за маскою аполітичності зберігала свідому національну політичність і фактично стала на шлях боротьби за українську державу, в тому числі і в освітній сфері. Проте, розвиток освіти, реформування цієї сфери завжди було політичним питанням. А в умовах утвердження монопартійного комуністичного тоталітарного режиму освітня діяльність української інтелігенції розглядалася тільки з політичної, ідеологічної точки зору. Частина української інтелігенції змушена була емігрувати за кордон, але і там вона продовжувала національно-освітню діяльність, намагалася підтримувати стосунки з тими освітянами, які працювали на території Радянської України.

Значна частина інтелігенції вбачала вирішення проблеми освіченості українського народу, побудови національної освіти основою процесу націотворення. Але в Радянській Україні освітня діяльність інтелігенції перебувала під впливом партійних та державних органів, що змусило освітян приховувати свідому національну позицію за маскою аполітичності.

Джерела та література:

1. II з'їзд делегатів Всеукраїнської учительської спілки. 15 – 18 січня 1919 р. Доклади, протоколи, резолюції // Вільна Українська Школа. – 1918/19. – № 6 – 7. – С. 27.
2. Авдієнко М. Вчителі трудшкіл (За остаточними даними шкільного перепису) // Радянська освіта. – 1929. – № 10. – С. 9 – 21.
3. Ткачова Л.І. Учительські організації України (поч. ХХ ст.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 3. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – С. 21 – 36.
4. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х – 1930-х років: соціальний портрет та історична доля. – К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канадський ін-т Укр. Студій Альберт. Ун-ту, 1992. – 176 с.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 2. – Од. зб. 77.
6. Мізерницький О. На шляху радянської радянського учительства // Шлях освіти. – 1927. – № 10. – С. 20 – 34.
7. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Од. зб. 55.
8. Затонський В. До радянського вчителя // Радянська освіта. – 1923. – Ч. 1. – С. 6 – 14.
9. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 – 1928). – К.: Основи, 1996. – 396 с.
10. Оглоблин О. Спогади про Миколу Зерова й Павла Филиповича // Київські неокласики / упор. В. Агеєва. – К.: Факт, 2003. – С. 237 – 252.
11. Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. – К.: Дніпро, 1993. – 447 с.
12. Затонський В. П. Пам'ятаймо про вчителя // Новими стежками. – 1923. – Ч. 1 (4 – 5). – С. 1 – 4.
13. Єфремов С. Щоденники, 1923 – 1929. – К.: ЗАТ «Газета «Рада», 1997. – 848 с.
14. Равич-Щербо Е. Основные моменты построения учебно-воспитательного плана в учреждениях социального воспитания // Путь просвещения. – 1924. – № 6. – С. 25 – 45.
15. Сапожников А. Сельское учительство Николаевщины // Путь просвещения. – 1924. – № 8. – С. 151 – 153.
16. Грицак Є. Учительські курси українознавства на Великій Україні в 1917 р. // Учитель. – 1924. – Ч. 6. – С. 211 – 217.
17. Зотин М. Подготовка учителя // Путь просвещения. – 1924. – № 8. – С. 1 – 14.
18. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Од. зб. 943.
19. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 4. – Од. зб. 132.
20. Борисов В. Л. Становлення та розвиток загальноосвітньої школи в Україні 1920 – 1933 рр.: Автореф. дис. канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.
21. Дашкевич Я. Політичне ошуканство чи провокація? Крах українізації 20 – 30-х рр. // Україна вчора і нині. – К., 1993. – С. 78 – 88.
22. Ткачова Л.І. Інтелігенція Радянської України в період побудови основ соціалізму. – К.: Наукова думка, 1985. – 191 с.
23. Лист Й.Сталіна Л. Кагановичу та іншим членам ЦК КП(б)У від 26 квітня 1926 р. // Документи трагічної історії України (1917 – 1927). – К., 1999. – С. 572 – 575.
24. Постанова ЦК КП(б)У «Про роботу серед української інтелігенції» 23 лютого 1926 р. // Документи трагічної історії України (1917 – 1927). – К., 1999. – С. 570.
25. І.Н. Українізація в справі народної освіти // Шлях освіти. – 1924. – № 10. – С. 14 – 23.
26. «СВУ» Стенографічний звіт судового процесу. – Х.: Пролетар, 1931. – 712 с.
27. Даниленко В.М., Кравченко А.А. Володимир Дурдуківський – педагог, критик, громадський діяч (1874 – 1938). – К.: Ніка-Центр, 2000. – 72 с.
28. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. – К.: Основи, 1997. – 423 с.

Анотація

Раскрывается суть аполитической и политической позиций украинской интеллигенции в образовательной деятельности 1920-х гг..

Ключевые слова: интеллигенция, аполитичность, политичность, украинизация, образование.

Annotation

It reveals the essence apolitical and political position of the Ukrainian intelligents, that conducted educational activities in 1920.

Key words: intelligents, apolitical, the political, Ukrainization, education.

**Лариса Філоретова
(Кіровоград)**

ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКА ГРОМАДА

Розглядається утворення та діяльність громади м. Єлисаветграда, її місце та роль в загальногромадівському русі України.

Ключові слова: громади, культурно-просвітницький рух, культурно-просвітницька діяльність, національно-культурне відродження, інтелігенція, гурток.

У другій половині XIX – на початку XX ст. помітним явищем суспільного життя Наддніпрянщини стали українські громади – напівлегальні осередки демократично й патріотично орієнтованої частини літературної, мистецької, лікарської, військової інтелігенції та найбільш соціально активних і свідомих студентів й учнівської молоді. З-поміж невеликої кількості громад значне місце займає діяльність громади Єлисаветграда. Підтримуючи тісні зв'язки з громадівцями інших міст, Єлисаветградська громада об'єднала навколо себе провідних діячів українського національного і культурного відродження. Упродовж кількох десятиліть громадівці виступали типовими репрезентантами українського народолюбства, становлячи ядро вітчизняного руху.

Перші спроби дослідження громадівського руху в Україні були зроблені на початку XX ст. Варто відзначити серію праць О. Рябініна-Скляревського [1], в яких автор, зокрема, звертає увагу на характер діяльності Київської та Одеської громад, простежує особливості становлення громади в Єлисаветграді, відслідковує її зв'язки з громадівцями інших міст. У працях радянських дослідників громадівський рух розглядається лише в контексті загального національно-культурного життя України. М. Бернштейн характеризує український літературний процес другої половини XIX ст., простежує внесок громадівців у літературне життя України [2]. А. Волощенко розглядає діяльність українських громад як складову суспільно-політичного руху України другої половини XIX ст. [3]. Л. Корнійчук [4] та Г. Марахов [5] аналізують суспільно-політичний клімат в Україні, в умовах якого відбувалося зародження громадівського руху. Важливим джерелом є збірники свідчень і документів, упорядковані Р. Пилипчуком [6], І. Пільгуком [7], М. Кибальчичем [8], матеріали наукових конференцій, зокрема матеріали всеукраїнських конференцій з життя та творчості одного із засновників та найактивнішого діяча Єлисаветградської громади І.К. Карпенка-Карого (Тобілевича) [9].

Вагомим внеском у висвітленні проблем становлення та розвитку громадівського руху в Україні є дослідження сучасних істориків. Так, С. Світленко розглядає передумови виникнення громадівського руху, особливості ідеології діячів громад та характер їх діяльності [10]. Одними з найбільш повних досліджень історії громад є праці Марка Антоновича, онука активного діяча Київської Старої громади Володимира Антоновича [11], в яких він визначає хронологічні рамки існування громад, розкриває